

A MAGYARORSZÁGI FÖLDMŰVELŐ SZOCIALIZMUS FELADATAI.

Bevezetés.

Ez a két kifejezés: »burzsoázia« és »uralkodó osztály« Magyarországon két különböző osztályt jelent. A kereskedelem és az ipar jelentősége sokkal kisebb, semhogy a burzsoázia a kereskedő- és nagyiparos-osztály — mint hatalmi tényező avatkozhatnék az ország dolgaiba, s így a hatalmat teljesen a földbirtokosság tartja a kezében, a mely felöltötte ugyan magára - a polgári jogrend köntösét, de lényegében ma is az, a mi ezer évig volt: hűbéri rend, a mely a történelmi múlt politikai és gazdasági kereteiben tartja fogva az országot.

Egyenes következése ennek az állapotnak, hogy Magyarországon a szocializmus első történelmi életnyilvánulása a nyugati országokkal ellentétben nem a burzsoázia ellen, hanem mint földművelőmozgalom a földbirtokosság ellen irányult. A nép ezen első ébredését 1898-ban a földbirtokosság osztályállama, hatalmának brutális kifejtésével letiporta, s a törvényhozás a mezőgazdasági munkás egyezkedési szabadságának megsemmisítésével, az úgynevezett rabszolgatörvénnyel iparkodott lehetetlenné tenni a mozgalom föléledését. Bármely burzsoáállamban lehetetlen lett volna ez a törvény, mert a polgári társadalom külső rendjét, az egyén önrendelkezési szabadságát támadja meg, de Magyarországon létrejött, s a célját egyelőre el is érte.

1898 óta a magyarországi szociáldemokrata párt, mely időközben szép sikerrel az ipari munkásság szervezésére adta magát, képzelt vagy valóságos gyöngesége tudatában kizárólag

a politikai agitációra szorítkozott a földművelők között, a mire leginkább a képviseléválasztások nyújtottak alkalmat. A mit ilyen alkalommal elért: az elégedetlenség egy-egy szalmalángszerű kitörése volt és ez hamar kihamvadt, mert nem volt gazdasági mozgalom, a mely az osztálytudatot állandóan ébren tartotta volna.

A mezőgazdasági munkástörvény életbeléptetése óta egyszer-kétszer még lángra lobbant a mozgalom, mint szervezetlen, egy-két megyére szorítkozó aratósztrájk, de a földművelő nép túlnyomó többsége csendes volt és ezzel kapcsolatban egyre nagyobb és nagyobb lett a kivándorlás. Az uralkodó osztály ezen is segíteni akart: megalkotta a kivándorlási törvényt, a mely a költözködési szabadságot abból a célból korlátozza, hogy az országban tartsa azokat a mezőgazdasági munkásokat, a kik a rossz munkafeltételek elől a külföldre akarnak menekülni.

Most úgy látszik, újból előtérbe kerül a földművelők mozgalma. Két ok is van erre; egyik az, hogy az ipari szakszervezetek, ha teljesen kiépítve még nincsenek is, de azt lehet mondani, már tető alatt vannak és egyre jobban terjed a szociáldemokraták soraiban az a belátás, hogy a kisszámú ipari munkásság egymagában nem képes az országos viszonyokat módosítani. A másik ok, a mely a földművelőmozgalmat népszerűvé teszi: a földmunkások országos szövetségének törvényszerű létrejövetele. Különösen az utóbbi körülmény látszik arra alkalmasnak, hogy a földművelőmozgalom — akármit hozzon is a jövő — többé a napirendről le ne kerülhessen.

A földművelőmozgalom eddigi háttérbe szorulása okozta, hogy a magyarországi szociáldemokraták földművelőprogrammja mindezideig létre nem jött. Talán hozzájárultak a program megalkotásának elméleti nehézségei is, mert a mezőgazdaság fejlődésének külön törvényei vannak s ezek ma még kérdésesek. A szükségesen ez persze nem változtat, a földművelőmozgalom mindenesetre külön programot kíván és épen ezért most a mozgalommal együtt az agrárkérdés is aktuálissá válik Magyarországon.

Nem lesz tehát érdektelen, ha az újraéledő földművelőmozgalom külső és belső körülményeit vizsgálat alá vesszük. Feladatul a következő kérdés megoldását tűzzük magunk elé:

Melyek a magyarországi földművelőmozgalom föltételei s ezekből folyólag milyen legyen a magyarországi szociáldemokrácia földművelőprogrammja?

Mivel a tárgy vizsgálata erősen a mezőgazdasági kérdésbe vág mielőtt a dologra térnénk, tekintsük át röviden ezt a kérdést.¹

Az ipar fejlődése, a hogy a szocializmus tanítja, egyszerű és világos. A nagy iparvállalat gazdaságosabb, mint a kisipari üzem, ez tehát elpusztul a nagyiparral folytatott versenyben; de még a nagy iparvállalatot is fölszívja a még nagyobb iparvállalat. Ez a fejlődési folyamat addig tart, míg az egész ipar néhány társaság kezében nem egyesül, azaz míg a tőke az ipart nem szervezi. A szervezett ipart aztán a szintén szervezett proletariátus ki fogja sajátítani és megalkotja a közösségi (kollektív) társadalmat.

Ez az elmélet az ipar eddigi fejlődésében teljes igazolást nyert. Nem talált azonban igazolást a mezőgazdaságban. Itt hiába keressük a nagybirtokok szaporodását a kisbirtokok rovására, sok helyen inkább még az ellenkező irányzatot látjuk érvényre jutni. Képzelné lehet, ennek láttára milyen zavarba jöttek a szocialisták, különösen a kisbirtokos-országokban, pl. Dél-Németországban; ők az ipari elméletből kiindulva² arra vártak, hogy a kisgazdák épúgy mint a kisiparosok, tönkremennek és proletárokká válnak, a mikor aztán majd lehet őket szervezni. De a parasztok csak sehogy sem akartak tönkremenni, sok helyen inkább még gyarapodtak; az pedig bizonyos, hogy a szociáldemokrácia, a mely át akarja alakítani az egész társadalmat, nem mondhat le a parasztság jelentékeny tömegéről. Az elmélkedő tudósok is megütköztek a dolgok ilyen fordulatán, mert ha a fejlődés a birtokok szétdarabolására vezet, hogy jutunk el a termelésnek a tőke által való szervezéséhez és a közösségi társadalomhoz? így keletkezett a szocializmus elméletében a mezőgazdasági kérdés.

Az agrárkérdés irodalmában két főirány alakult ki. Az egyik irány főképviselője, Kautsky Károly szerint³ a mezőgazdasági fejlődés iránya nem különbözik az iparitól, csak

¹ A Huszadik Században már napvilágot látott egy tájékoztató cikk az agrárkérdésről Pór Ödön tollából. (Az agrárkérdés az újabb szocialista irodalomban.) Mivel azonban e cikk régebben jelent meg és tárgyunk csak olyan olvasót érdekelhet, a ki a mezőgazdasági kérdéssel tisztában van, lehetetlen volt ennek rövid összefoglalását mellőznünk.

² Marx és Engels a mezőgazdasági fejlődés törvényeit nem vették beható vizsgálat alá.

³ Kautsky: Agrarfrage.

sokkal lassúbb amannál. A parasztokkal nem lehet sokra menni, legfeljebb itt-ott egy kis rokonszenvet lehet kelteni bennük olyanformán, mint a kisiparosokban. Csak a *proletárookra* lehet számítani, nagyon sokat persze ezektől sem lehet várni, mert míg a kapitalizmus gyarmatosító törekvései egyre újabb civilizálatlan országok és tengerentúli szűzföldek mezőgazdaságát vonják be a világversenybe, — tehát a míg a kapitalizmus uralma tart — a *mezőgazdaság képtelen a továbbfejlődésre*.

Így beszél Kautsky. A másik irány főképviseelője, David¹ ezzel ellentétben azt állítja, hogy a mezőgazdaság fejlődése épen fordítottja az ipari fejlődésnek, mert a mezőgazdaságban nem az emberi munka formálja a termelvényeket, hanem a természet ereje, s az emberi munka csupán támogatja a természet folyamatait. Ehhez képest a mezőgazdaságban sokkal kisebb a gépek szerepe, mint az iparban, sőt minél belterjesebb² a földművelés, aránylag annál kevesebb gépre van szüksége, de viszont annál inkább megkívánja, hogy a munkás intelligenciával és érdeklődéssel munkálja a földet s a rajta élő szervezeteket. Ezt alig lehet várni a mezőgazdasági bér munkástól s ennek munkájánál nem is lehet úgy ellenőrizni az eredményt, mint az ipari bér munkánál. Ellenben a *törpebirtokos*, a ki saját földjén dolgozik, meg tud felelni az összes követelményeknek, s emellett a *szövetkezés útján* a nagybirtok előnyeit is megszerzi. Csakugyan élénk, egyre jobban központosuló szövetkezeti mozgalmat észlelhetünk minden olyan országban, a hol a kisbirtoké a túlsúly, s ez arra mutat, hogy a mezőgazdasági termelést *nem a tőke szervezi, hanem maga a nép*, és nem a nagybirtokok tömörülésén, hanem a törpebirtokok szövetkezeti mozgalmán keresztül szerveződik a közösségi társadalom felé.

A két párt vitája, az úgynevezett agrárvita a németországi munkásmozgalmat a mai napig megakadályozta abban, hogy a mezőgazdaságra behatóbban kiterjeszkedjék, mert nem tudott megállapodni, milyen irányban alkossa meg a földművelőmozgalom programját. Az olaszok másképp csinálták a dolgot, ők a cselekvésen kezdték és megmutatták, hogy

1 Eduard David: *Socialismus und Landwirtschaft*.

2 Belterjes (intenzív) az olyan gazdálkodás, a mely aránylag sok munkát és költséget fordít a földre azzal a törekvéssel, hogy egy bizonyos földterületből a termények minél nagyobb mennyiségét és minél jobb minőségét hozza elő. Ellentéte a külterjes (extenzív) gazdálkodás, a mely nagy

úgy a paraszttal, mint a proletárokkal lehet mozgalmat teremteni.

Most már nekünk úgy a német elmélet, mint az olasa gyakorlat eredményei rendelkezésünkre állnak, ha meg akarjuk állapítani, milyen irányban alakulhat ki legtermészetesebb módon a földművelőmozgalom. *Mind a két forrásnál fontosabb a harmadik: a magyarországi mezőgazdaság fejlődési állapota.* Mi erre az utóbbira fogjuk a fősúlyt helyezni.

Munkásmozgalom és földművelőmozgalom.

Mindenekelőtt jöjjünk vele tisztába, micsoda követelmények támadnak szocialista szempontból egy szocialista népmozgalommal szemben?

Meg van minden szocialista lelkében, mint többé-kevésbé határozott alakú eszmekép a termelőeszközök közösségén alapuló szabad társadalom képe. Van olyan, a ki gyakorlatibb, van olyan, a ki utópisztikusabb alakban képzelel el a kollektív társadalmat, de minden szocialista kivétel nélkül abból a tudatból meríti lelkesedését a burzsoázia ellen vívott harchoz, hogy ő és elvtársai az egész nép magasrendű jólétéért és szabadságáért vették föl a küzdelmet. És ha valaki a marxista szocializmus rövid meghatározását kívánja tőlünk, csak ezt felelhetjük: A szocializmus nem egyéb, mint a proletárság osztályharca a kapitalisták ellen a kollektívizmussal kivívásáért, mint végső célért.

Az ipari munkásság mozgalmának három főága, a politikai, szakszervezeti és szövetkezeti mozgalom simán beleillik ebbe a meghatározásba. Mindhárom mozgalom osztályharccal jár, sikereik pedig azt mutatják, hogy a marxista szocializmus nem valami ködös elmélet, hanem csakugyan meg is felel a dolgok élő valóságának. Még jobban kilátszik ez az igazság, ha figyelembe vesszük, mint halad mind a három mozgalom félreismerhetetlen módon a kollektívizmussal felé. Például a szakszervezeti mozgalom, a mikor magasabb munkabérekért és rövidebb munkaidőért vív ki, egyszerre közvetve növeli a társadalmi termelőerőt és így hozza közelebb a kollektívizmussal, mert a közösségi társadalom létrejövételének első feltétele, hogy a termelőerők és velük együtt a munkásság életmódja és értelmisége egy bizonyos

színvonalra emelkedjenek.¹ Az iparban az újkor folyamán rohamosan emelkedtek a termelőerők; manapság számos iparág tízszer-húszszor annyit termel, mint régebben, a kismesterek korában. A termelőerők e gyarapodása hozta létre a munkásmozgalmat, további növekedésük létre kell, hogy hozza a kollektív társadalmat. Eredetileg csupán a kapitalisták egymás között való versengése okozta a termelőerők gyarapodását, de a mióta a munkásmozgalom kifejlődött, a munkásság bérmozgalmi is nem épen jelentéktelen mértékben hatottak rájuk. Klasszikus példáját látjuk ennek épen most Németországban. Ott a munkásság bérharcai tömörülésre kényszerítették a munkaadókat; a gazdasági viszonyok olyanok voltak, hogy a vállalkozók már nem tudták a gépezet javításával behozni azt az összeget, a melyet a kierőszakolt magasabb munkabérek az üzleti haszonból levontak, tehát munkaadószövetségeket alakítottak a munkásszövetségek ellen. Most szemünk láttára alakulnak át ezek a munkaadóegyesülések üzemegyesülésekké, vagyis trösztökké, s a munkásság soraiban újabb forrongást, újabb erős tömörülést lehet észlelni, hogy ezekkel az erősebb tőkealakokkal is sikeresen vehessék föl a harcot. A tröszt nem csupán az egész országra kiterjedő szervezeténél fogva áll közelebb a kollektivizmushoz, mint az egyes vállalat, de a termelőereje is jóval nagyobb amazénál.

Ép így a fogyasztási szövetkezetek, a mikor a kereskedelem szervezetéből az élősködő közvetítők seregét kiküszöbölik, olcsóbbá teszik a fogyasztást és lekötött munkaerőt szabadítanak föl csak úgy, mint valamely technikai javítás alkalmazása egy iparágban. De még ennél többet is csinálnak: megalkotják a jövő társadalom fogyasztásának élő szervezetét

¹ Társadalmi termelőerők alatt a társadalmi gazdaságnak azt a képességét értjük, hogy az emberek szükségleteit fedezze; tehát a termelőerők növekedése az évente létrehozott javak (termények vagy iparcikkek) mennyiségének és minőségének gyarapodásával egyértelmű. A társadalmi termelőerő nem csupán a technika fejlettségével függ össze, hanem egyéb társadalmi és gazdasági körülményekkel is. Bizonyos körülmények között a technika előrehaladása (a gépek javulása stb.) dacára is egy helyben maradhatnak, sőt vissza is fejlődhetnek a termelőerők. Így pl. a kartellek, mikor a termelést korlátozzák, megkötik az illető iparág termelőerejét.

A termelőerők növelése a politikai haladással, a termelőerők megkötése a tespedő konzervativizmussal, a termelőerők csökkentése a politikai reakcióval függ össze. (Diner Dénes József: Előadás a kartellekről.)

A termelőerők *csökkenésének* példáival később fogunk találkozni a mezőgazdaságban.

már a jelen társadalom kebelében. Emellett a szakszervezetekben is van egy darab kollektivizmus és ez úgy látszik, a jövő termelésével függ össze, erre mutatnak legalább egyes szakmák termelőszövetkezeti törekvései nagy sztrájkok alkalmával.

A politikai mozgalom, mely a törvényhozástól iparkodik a népjólét emelését kicsikarni, szintén nem marad hátra a jövő szervezeti formáinak kiépítésében. A szociáldemokrata pártok, saját belső szervezetüket tekintve, hűségesen átvették ugyan a polgári társadalom parlamentáris kormányformáját, de az a törekvés, hogy az évenként összeülő kongresszusokat, — habár tökéletlen — plebiscitarius intézményekkel kiegészítsék, s azok a harcok, a melyek az egyes pártok belsejében a szervezeti szabályzatok körül folynak: arra mutatnak, hogy *itt a jövő társadalom külső szervezete készül*. S így az osztályharcot vivő munkásság, míg egyrészt belülről feszegeti és tágítja az ipari termelés kereteit, másrészt az egyes keretek között már a jelenben kiépíti *a jövő szociális struktúráját*.

Ezeket a tanulságokat vonhatjuk le az elmondottakból és most már ezekre támaszkodva kimondhatjuk: bármilyen demokratikus szervezetű osztálytudatos népmozgalmat beilleszthetünk a szociáldemokrácia keretébe;

1. ha alkalmas arra, hogy a dolgozó nép igényeinek emelése által növelje a termelőerőket;
2. ha a dolgozókat szervezetekbe tömöríti;
3. ha érvényre jutása csak egy munkaadóosztály érdekeinek rovására történhetik, és végül
4. ha mindezekből kifolyólag a benne résztvevőket a szocialista propagandára fogékonnyá teszi.

Ezekből a szempontokból kell bármely földművelőprogramot elbírálnunk.

E szerint csak olyan földművelőmozgalmat ismerhetünk el szociálistamozgalomnak, a melynek eredménye szükségképen a mezőgazdaság termelőerőinek emelkedése. Termelőerők gyarapodása alatt a mezőgazdaságban ugyanazt értjük, a mit az iparban: a termelt javak mennyiségének és minőségének emelkedését. Csakhogy a mezőgazdaságban a termelőerőket különböző viszonyok között különböző eszközökkel lehet emelni. Például Argentínában, a hol a föld korlátlan mennyiségben áll a gazda rendelkezésére s a melynek egyes vidékein egy parasztbirtoknak — egy úgynevezett leguának — 25 négyszögkilométer a területe, nagy haladás lenne egy olyan géptechnikai javítás, a melynek segítségével

egy ember háromakkora területet foghatna eke alá, mint előzőleg, még az esetben is, ha ezt a nagyobb területet jóval felületesebben művelné, mint az előbbi kisebb területet. Viszont nálunk, a hol minden talpalatnyi föld ki van mérve, csak úgy gyarapíthatjuk a termelőerőt, ha egy hold földből több termést hozunk ki, vagyis ha belterjesebbe tesszük a gazdálkodást.

Azonban e szempont csupán tisztább alakban állítja elénk a feladatot, de meg nem oldja; hiszen a mezőgazdasági kérdés irodalmában a kisbirtok-szövetkezeti és a nagybirtok-szakszervezeti párt között épen az a kérdés alkotja az ütközőpontot, vajjon a mezőgazdaságban a kisbirtok vagy a nagybirtok alkalmasabb-e a termelőerők gyarapítására?

Talán a magyar mezőgazdaság viszonyainak most következő áttekintésénél meg fogjuk találni azt a megoldást, a melyet a magyarországi földművelőmozgalom programjának alapja gyanánt elfogadhatunk.

A nagybirtok és a gazdasági haladás.

A polgári jogrend, a mely Magyarországon 1848-ban életbelépett, a mezőgazdaság és főkép a legérzékenyebb birtokalak, a középnemesi birtok szükséglete volt. Az egész forradalmi mozgalmat, a mely 1848-ban lezajlott, végső ok gyanánt egy mezőgazdasági konjunktúrára lehet visszavezetni; ez pedig abban állott, hogy Nyugateurópában az ipari fejlődés következtében nagy gabonafogyasztás keletkezett, a mi nem volt kellőképen fedezve. Angliában — épen 1846-ban — a gabona-szükség az összes vámok eltörlésére, s ezzel a szabadkereskedelem elvének diadalára vezetett. A nyugateurópai viszonyok hatásával párhuzamosan a közelben fejlődő osztrák városok is egyre erősebben bontogatták részben olcsó árucikk segítségével, részben gabonafogyasztásukkal a középkorból fennmaradt naturálgazdaság utolsó köreit. S így a tizenkilencedik század második negyedében lassanként egy gazdasági jellegű mozgalom keletkezett Magyarország nemesei között, a melynek főszereplője gróf Széchényi István volt, s a mely előtt a föld belterjesebb kihasználása lebegett cél gyanánt. E mozgalom hátterét az a belátás képezte, hogy a birtokos nemesség a nyugateurópai piacokon, a hol a gabonának jó ára volt, minden fölösleges gabonáját elhelyezhetné, a mi aztán benn az országban is emelné a gabonaárakat. Ilyenformán minél több gabonát termelne a nemesség, annál több nyereségre és vagyonra tenne

szert. A harmincas évek folyamán ezzel párhuzamban csakugyan lábra is kapott az a törekvés, hogy el kell hárítani az összes akadályokat, a melyek a gabonaneműek nagyban való termelésének és az országból való kivitelének útjában állottak.¹ Ezek az akadályok: a föld kötöttsége és a selejtes jobbágymunka, a melyek lehetetlenné tették a föld korszerű kihasználását, továbbá az Ausztriától való vámpolitikai függés, a mely korlátozta a kivitelt. Tehát a forradalom *a mezőgazdasági termelőerők gyarapításának* jegyében történt. Nem csoda, hogy minden, a mit akkor beszéltek és írtak, a haladás bélyegét hordozta magán.

A mit az 1848-ki forradalom a gazdasági téren céljául tűzött ki, azt javarészt rögtön el is érte. Utána az a korszak következett, a mely a nyolcvanas évek közepéig tartott s a melyben Magyarországot Európa éléskamrájának nevezték.² A gabonaárak magasak voltak, a gazdálkodás nyereséggel járt, a középbirtokosság életigényei emelkedtek, de emelkedtek némileg a nép igényei s ezzel a mezőgazdasági munkabérek is. A híres magyar jókedv emlékei ebből az időből származnak. A gazdálkodás a régi hármasszorgású rendszerről a váltógazdaságra tért át; egyre jobban terjedt a föld bő trágyázása. Talán inkább a termelőerők emelkedő irányzatával, mint a negyvennyolcas idők akkor még közelfekvő hagyományaival áll összefüggésben, a mit Szabó Ervin »A munkásmozgalom 1903-ban« című füzetében fölemlít, hogy t. i. a hetvenes évek elején a most annyira reakcionárius magyar parlamentben még európai színvonalon álló szabad szellemű beszédek hangzottak el.

Mindamellettt már ebben a korban tapasztalni lehetett a középbirtok gyengeségét. Nyilvánvalóvá ez csak a nyolcvanas években lett, a mikor az olcsó tengerentúli gabona versenyét érezni kezdték. Ebben az időben vette kezdetét az a folyamat, a mely Magyarország földművelő munkásságának mai nyomorúságát eredményezte.

A világgiacon megjelentek olyan területek gabonatermései, a melyeken a föld korlátlan mennyiségben áll a gazda rendelkezésére. A mezőgazdaságnak pedig van egy sajátos, minden gazda által ismert törvénye. Ez a törvény, a melynek elmélete

¹ Anonymus: Ungarns gegenwärtiger und zukünftiger Nationalreichtum. Ofen, 1847.

² Bontoux Jenő: Magyarország és Európa élelmezése. Bécs, 1868.

Liebig Justus, a nagy chemikus nevéhez fűződik, abban áll, hogy a földben magában is rejlik egy darab termőerő, a melyet ugyan a munka vált ki a földből, *de ezt a termőerőt nem lehet a földre fordított munkával tetszés szerint fokozni*. Ha például egy bizonyos földdarabra háromszoros munkát és költséget fordítok, az eredmény több lesz ugyan, de már nem háromszorakkora. Ha tízszeres munkát és költséget fordítok rá, az eredmény nem tízszerakkora lesz, hanem talán csak ötször-hatszorakkora. Minél nagyobb munkát, illetve költséget fordítok egy bizonyos földterületre, annál kevesebb esik a várható termésből egy-egy munkanapra, illetőleg a ráfordított költség egy-egy forintjára.

Tehát az európai kultúrnépek mezőgazdasága, a mely sűrűbb és nagyobb igényű népességet tud egy bizonyos területen fenntartani, üzleti számítás szempontjából tekintve hátrányosabban gazdálkodik, mint például egy barbár nép, a melynél több száz hold terület szükséges egy ember eltartására, de erre a területre alig fordítanak valami munkát. Az amerikai mezőgazdaság, a mely olcsó gépmunkával és csekély emberi munkaerővel óriási területeket fog művelés alá és gazdaggá teszi a vállalkozót, fejlett géptechnikája dacára szintén fejletlen alakja a gazdálkodásnak, mert a földet felületesen műveli és lassanként kirabolja. De épen fejletlenségénél fogva már a kilencvenes évek felé hat-hét forintra szorította le a nemzetközi versenyben a búzáárakat.

S a mikor ez megtörtént, a magyarországi földbirtokosok¹ azt tapasztalták, hogy nincs hasznuk a termésen, mert a földre fordított költséget alig fődözi a termés értéke.

A baj orvossága nagyon egyszerű volt: kevesebb költséget kellett fordítani a földre, olyan keveset, hogy a termés értékéből, még az alacsony terményárak mellett is, haszon maradjon a költségek levonása után. Ugyanis a munka és a természeti erő viszonyának előbb kifejtett törvényénél fogva *nagyobb arányban lehet a földre fordított költséget kisebbiteni, mint a milyen arányban ezáltal a termés csökkenni fog*. Ilyen módon, lefelé haladva a költségekkel, el lehet jutni egy olyan ponthoz, a melyen a költség az alacsony árak mellett is még hasznot hagy a termésből. Így kellett a földbirtokosságnak cselekednie, ha a haszonról lemondani nem akart, és meg is tette. Olyan országban, a hol már alig van műveletlen föld és a termés-

¹ A nagybirtokosságot és a középbirtokosságot közös névvel földbirtokosságnak fogjuk nevezni, ellentétben a proletárokkal és a parasztokkal.

különbséget a terület nagyobbitásával behozni nem lehet: a földre fordított költségek kisebbitése nem jelent egyebet, mint *a mezőgazdaság termelőerőinek csökkentését.*

Magyarország ötven év alatt másfélszeresre fölszaporodott népének túlnyomó részét — ipar nem lévén — a mezőgazdasági termelőerők tartották fönn. De a földbirtokosság, a mely előszeretettel nevezi magát nemzetfenntartó osztálynak, egy percig sem habozott, hogy a társadalmi termelőerőket csökkentse, mihelyt földjének járadéka és üzleti haszna veszélyeztetve volt.

Az alacsonyabb gazdasági színvonalra való visszafejlődés e folyamata minden európai agrárállamban végbement, mióta a tengerentúli verseny a gabona és kukoricza árait leszállította. Csak a legújabb időben kezdődött megint egy kis javulás, csakhogy ennek forrását nem a gabonatermelésben kell keresni. Erre még majd bővebben rátérünk.

Oroszországban Stepniak szerint¹ a mezőgazdaság a nyolcvanas évek folyamán a jobbágymunka színvonalára süllyedt vissza. A mindenféle módon kirabolt paraszt téli inség idején személyes szabadságát, egész évi munkaidejének felerészét odaadja egy kis kölcsönért a nagybirtokosnak. A nagy- és közép-birtokokat túlnyomó részben ilyen jobbágyok művelik, s ezeknek a munkája feleannyit sem ér, mint a szabad munkásé, a földművelés technikája pedig olyan, mint száz évvel ezelőtt volt. Mégis mind sűrűbben alkalmazzák ezt a rendszert a nagybirtokosok, kiterjesztik a megművelt területeket és fényes hasznot dognak zsebre. Az eredmény: egyik oldalon a nép hihetetlen nyomora, másik oldalon az egyre emelkedő gabonakivitel.

Magyarországon ez a gazdasági reakció burkoltabb alakban ment végbe. Kezdődött a cséplőgépek s egyéb modern művelőeszközök beszerzésénél. Ez haladás lett volna, ha a gépek alkalmazásával fölszabadult munkaerőt a belterjesség emelésére használták volna fel; — így *kizárólag azt eredményezték a gépek, hogy az emberi munkaerő szűkebb térre szorult s a növekedő munkakinálat folytán olcsóbbá lett.* Ezenkívül az aratási időt is felére, harmadára szállították le a birtokosok, a mi által ugyan minden munkás keresethez jutott egy időre, de viszont több heti munkaalkalmat elveszített. Ilyen eszközökkel hozták létre — külö-

¹ Stepniak: Der russische Bauer. Stuttgart, 1893.

nősen a parasztvárosokban — azt a rengeteg *időszakos tartaléksereget*, a mely az év háromnegyed részében tétlenül jár és nem tud semmiféle keresethez jutni. A munkabér leszorítására annyira tudatosan törekedtek a földbirtokosok, hogy pl. néhol a gazdatisztjeiknek percentet adtak a bérlevonások után.¹ Most már *olcsó gépmunka és olcsó emberi munkaerő állott* rendelkezésükre, a termelői költségek azonban még nem voltak elegendőképpen leszállítva. Még jobban le kellett szállítani a földre fordított munkanapok számát. Evégett háttérbe szorítottak minden olyan művelésnemet, a mely nagyobb emberi munkaerőt igényel és áttértek a túlnyomó szemtermelésre, mert ehez kell a legkevesebb napszámosmunka. Hogy a hozadékkülönbözetet némileg kiegyenlítsék: eke alá fogták a legelőket is, azonkívül a bérlett földeket saját kezelésbe vették, a kisbérletet mindenholonnan kizavarták, úgy, hogy ezek is a proletariátust szaporították. A mezőgazdaságot a központosított nagyüzem és a szemtermelés kerítette hatalmába; jellemző, hogy az ország legtermékenyebb vidékén, az Alföldön, a megművelt földnek átlag 80 százaléka gabonával és kukoricával van bevetve. Magyarország búzával és rozsszal bevetett területe 1870-ben 3,349.000 hektárt, 1900-ban pedig már 4,292.000 hektárt tett ki. Tehát 943.000 hektárral emelkedett a terület épen abban az időben, a mikor e két termény ára jelentékenyen alászállott.

E gazdasági irány eredménye gyanánt míg a munkásság egyre szaporodott, a munka egyre kevesebb lett. És hogy az orosz viszonyokhoz való hasonlatosság is meglegyen: új életre kél a jobbágyság a nyomorgó munkásnak télen adott előlegpénz, kölcsön-gabona és a feles, harmados földdarabkákhoz fűződő robot és uzsora alakjában, a mit a proletár kénytelen-kelletlen magára vállal, mert munkaereje az év legnagyobb részében parlagon hever.²

Ezek a jelenségek legtisztábban az Alföldön mutatkoztak, de kiterjedtek az egész országra. Hogy a gabona és főképp a búzatermelés a nyolcvanas évek óta emelkedett, csak erősíti állításunkat. Magyarország mezőgazdaságának termelőeri a nyolcvanas évek óta a hol vissza nem fejlődtek, ott legalább is stagnálnak. Legfeljebb a városok környéke s egy-két öntözött birtok tesz kivételt.

Nincsenek pontos adatok arra nézve, átlag mennyivel

¹ Rubinek Gyula: Parasztszocializmus. Budapest, 1895.

² Rubinek: Parasztszocializmus.

csökkent az utolsó harminc év alatt egy mezőgazdasági munkás évi keresete. Mezőgazdasági munkabérstatisztikákat csak néhány év óta ad ki a földművelésügyi minisztérium, ezek is hiányosak és a munkaadóktól szerzett egyoldalú információkon alapulnak. Annyit azonban hozzátéve a legrózsásabb optimizmus szemüvegén keresztül is megállapíthatunk, hogy egy mezőgazdasági munkás a legjobb esetben is 50—60 koronával keres évente kevesebbet, mint annakelőtte. Ez a keresethiány az egész országban — szintén optimisztikus számítással — százmillió koronára megy évente, tényleg azonban bizonyára két-háromszor annyira. Kérdés: hova lettek ezek a milliók? Talán a földbirtokosság gazdagodott velük? Ez alig hihető; tapasztalás szerint az utolsó harminc évben nem nagyobbodott a földbirtok jövedelme, noha a föld ára — a kamatláb sülyedése miatt — emelkedést is mutat. — Talán az állam nagyobb kiadásai nyelik el azt az összeget, a melyet a földbirtokosság a munkáságtól elvont? Az állam kiadásai tényleg emelkedtek és velük emelkedtek az adók is; — ebben megnyugodhatnánk, ha nem tudnánk, hogy nem a nagybirtokot terhelő egyenes adók emelkedtek, hanem a fogyasztási adók, a melyekhez nagyon kevéssel járul a földbirtokosság. Annak az emelkedésnek, a mely az egyenes adókban mutatkozik, túlnyomóan az ipar a forrása, nem a földbirtok. Ilyenformán még mindig nincsenek meg a milliók, a melyeket keresünk; — nincs más hátra, azt kell róluk föltételeznünk, hogy *elvesztek*: nem termeli többé őket a mezőgazdaság.

De hadd beszéljen a viszonyok egy alapos ismerője, a kire senki sem foghatja rá, hogy szocialista: Rubinek Gyula.

»A munkahiánynak elősorolt indokain végigtekintve, azt tapasztaljuk, hogy azok egy közös főokra vezethetők vissza: az általános gazdasági és közgazdasági viszonyok hanyatlására.* (Paraszt szocializmus 20. 1.)

»A mostoha közgazdasági helyzet arra készíti a gazdát, hogy leszállítsa a rezsit, mert alig győzi saját szükségleteit s a birtokára háruló terheket fedezni.« (Ugyanott 17. 1.)

»Ha a nagybirtok kezelése továbbra is oly, az amerikai viszonyoknak megfelelő külterjességű marad, a kis- és közép-birtok (?) minden belterjessége s a munkás minden szakértelme mellett a munkahiánynon nem segíthetünk. Az az állandó szemtermelés már amúgy is érezteti káros következményeit a talaj kimerülése s a paraziták szertelen elszaporodásában, a mely

bajok megszüntetésének szintén egyetlen orvossága a *belterjesség*.« (Ugyanott 24. 1.)

A »Parasztoszocializmus« szerzőjének ez az 1895-ben hangoztatott meggyőződése azonban a mai napig csak jámbor óhajtás maradt. A nagybirtok és a nagyobb középbirtok osztálya egészen jól érzi magát a külterjes gazdálkodás rendszere mellett s noha ez a rendszer nyomorba dönti és kivándorlásra kényszeríti a földművelő népet, semmi kedvük hozzá, hogy hasznukat az istenadta nép s a belterjes gazdálkodás kedvéért fölálldozzák. Maga a rendszer jól beválik és habár a gyöngébb középnemesi birtok ennek dacára is megsínyli az idők változását és parcel-lázódik: viszont a nagy parasztbirtok fölhasználja a rendszer előnyeit s egyre szaporodik és tömörül.

A középbirtok gyöngülése befejezett dolog. A napisajtó évek óta egyre siratja a rendi középosztály eladósodását, s az az egyértelműség, a melylyel a középbirtok érdekeinek legfőbb védője, a magyar képviselőház, az 1898-as időkben a földművelő-mozgalom elfojtására s a munkabér leszorítására — saját uralkodó párthagyományait félredobva — a legalacsonyabbrendű reakcionárius törvényjavaslatokat és intézkedéseket fölkarolta: arra mutat, hogy *a középbirtok a külterjes gazdálkodás rendszere melleit is csak a munkabérek mesterséges leszorításával tudja magát fenntartani*. A mely napon a mezőgazdasági munkásságnak sikerül a bérét normális színvonalra emelnie: a Magyarországon hangadó középbirtokos-osztály bukása meg van pecsételve, a nagybirtok pedig érezhetően gyöngül. Ez világítja meg, milyen mulasztást követett el Magyarország szervezett ipari munkássága, hogy a földművelőmozgalomra eddigelé nagyobb súlyt nem helyezett, holott csak ezzel törheti meg a most uralkodó reakciót. Világos pedig az is, hogy a középbirtokos-osztály uralma, s az a politikai és gazdasági reakció, az ország termelőerőinek az a leszállítása, mely ez osztály életerejének utolsó tartaléka, egyszersmind egyik lényeges akadálya a belföldi ipar kifejlődésének is.

Kétségtelen, hogy a földbirtokos-osztály kényszerhelyzete, vagyis inkább a földjáradék és a gazdálkodási haszon veszedelme, a melyet a tengerentúli verseny okozott, a proletárság szemében nem mentik azokat az évtizedes bűnöket, a melyeket ez az osztály a mezőgazdasági munkásnép irányában elkövetett. A földművelő proletárságnak, a mely Magyarországon a földművelőnépesség nagyobb felét teszi, semmi oka sincs arra, hogy

túrje egy osztály nyomását, a mely fönnen hangoztatott hazafiasága mellett olyan eszközökkel tartja fenn uralmát, hogy a proletárság egy részét lassú éhhalállal elpusztítja, s még az ország határát is elzárná előle, hogy sorsa elől meg ne menekülhessen. A mai külterjes gazdálkodási rendszer fennmaradása a proletárság egy részének elpusztulásával jár, e rendszer bukása pedig a földbirtokosság uralmának bukásával. S így az osztályharc, mely a földművelőnép és a birtokosság között ki fog törni, mindkét részről oly elkeseredett lesz, mint valami élethalálharc. Mi bízunk benne, hogy a milliók élethez való joga győzelmet fog aratni a kevés ezrek érdekei fölött.

A magyar mezőgazdaság fejlődéséből azonban látunk már annyit, hogy Kautskynak igaza van, a mikor azt mondja, hogy a kapitalizmus uralma alatt, a nemzetközi kapitalizmus szükségyszerű gyarmatpolitikai törekvései következtében a mezőgazdaság képtelen a továbbfejlődésre. Igaza van — *de csak a hűbéri nagy és középirtokra nézve*, ezek csakugyan inkább visszafejlődni hajlandók, mint továbbfejlődni. Már most föltéve, de meg nem engedve, hogy Kautskynak egyebekben is igaza van, hogy a kisbirtok még annyit sem ér, mint a nagybirtok és hogy a szocializmus felé mégis csak a hűbéri nagybirtokok területi gyarapodása vezet: mit csináljanak Magyarország szocialista földművelői? Kivándoroljanak? Vagy az a gondolat képezze szervezkedésük és programjuk alapját, hogy a nagybirtok nem képes ugyan az adott viszonyok között a termelőerőket gyarapítani, de azért a nagybirtokot mégis fönn kell tartani egy távolabbi jövő kedvéért? Ez — a gyakorlatra nézve — konzervatív álláspont lenne; szocialista mozgalom nem képes egy ilyen állásponthez kapcsolódni. S így nem maradna egyéb hátra, mint elvileg helyeselni a védvamos politikát, a mely a fogyasztók költségén bizonyos mértékig helyreállíthatja a nagybirtok belterjességét, vagy pedig, a mint az orosz parasztok teszik, minden teória nélkül agyonverni a nagybirtokosokat. Egyik sem szocialista álláspont s egyik sem gyarapítja a társadalom termelőerőit. Kautsky «Agrarfrage»-ja nem lehet egy haladó irányú mozgalom vezérfonala, legfőljebb a tétlenség igazolására szolgálhat.

Azok a viszonyok, a melyek között Magyarország földművelő népe él, határozott és forradalmi programot követelnek. Ilyen pedig csak az a program lehet, a melynek minden sorában a haladás gondolata rejlik.

Gazdasági irányelvek.

A fölületesen művelt, barbár vagy amerikai jellegű területek olcsó szemes terményei azért befolyásolják oly erősen a hűbéri nagybirtokot, mert ez a gazdálkodási forma egyébre, mint szemtermelésre és legelőrendszerrel űzött baromtenyésztésre egyáltalán nem alkalmas. Ha alkalmas lenne: a gabonárak csökkenése óta rég átment volna már egyéb művelésnemekre. E helyett inkább arra törekszik mindenütt, hogy a gabona- és húsárakat — mint Németországban — vámok által mesterségesen emelje s ilyen helyen, a fogyasztóközönség terhére megtarthatja, sőt fokozhatja belterjességét a nélkül, hogy az ösztársadalom termelőerőit gyarapítaná; ott pedig, a hol mesterséges áremelésre nincs módja, ott visszafejlődik, vagy darabokra szakad.

Angolországban a XVIII. század végén, a gabonaszükség beálltával minden kisgazdaságot fölszívtak a nagybirtokok, az utolsó húsz év óta azonban, mióta az olcsó gabona elárasztotta az angol piacokat, egymásután parcellázódnak.¹ A nyolcvanas években Anglia termőterületéből még 90% esett a nagybirtokokra, ma már csak 79%, s a gabonával bevetett terület még sokkal nagyobb százalékkal csökkent; ellenben szaporodott a legelőterület, úgy, hogy a leggazdagabb iparosvidéken, világvárosok falai tövében puszták terülnek el, a melyeken marhacsordák legelnek.² Dél-Olaszország nagybirtokain a legpompásabb ég alatt, a legtermékenyebb vulkáni talajon hasonló külterjes gazdálkodás folyik.³ Nálunk és Oroszországban, a hol a statisztika a gabonatermő területnek és vele együtt a nagybirtoknak gyarapodását mutatja: ez a gyarapodás a mezőgazdaság által termelt értékek csökkenésével és a nép hihetetlen elnyomásával függ össze.

A hűbéri nagybirtok nem az új kor alkotása, mint a nagy iparvállalat, hanem egy régi kor maradványa és nem a kereskedői nyereszkezdésből keletkezett, mint a nagyipar, hanem

¹ Dr. Hermann Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England. Berlin, 1904.

² P. Kropotkin: Landwirtschaft, Industrie und Handwerk. Berlin, 1904.

³ Werner Sombart: Die Römische Campagna. Berlin. 1888.

bizonyos ősrégi előjogokból, a melyek a természet hozadékára vonatkoztak. Az emberiség gyermekkorában, a jobbágysággal és a külterjes naturálgazdasággal együtt töltötte legszebb idejét; az ipari kultúra ébredésével nem tudott továbbfejlődni, mert a szabadságától megfosztott jobbágyban nem volt meg a haladáshoz szükséges akarat és értelem, mióta áttért a bérmunka rendszerére, ismét nem tud tovább fejlődni, mert a bérmunka nem képes az embert a természethez kötni. Így hát alig is törekszik egyébre, mint szemes jőszág-termelésre, a mit érdek nélkül, gépiesen dolgozó tömegek is elvégezhetnek és törekszik főképen arra, hogy a föld hozadékát, a melyre a nemes ős a törzsközösségben erőszakkal vagy más úton jogot szerzett, akármi módon a földből kivonja.

De mindennek dacára a nagybirtok külső társadalmi formája, a földműves-bérmunka, megtévesztette a szocialisták egy részét és arra bírta őket, hogy a nagybirtokot egynek tekintsék az ipari nagyüzemmel, a mely történelmileg a nyereszkezdésből indult ki s ehhez képest a haladás az életeleme, mint a hogy az egész kapitalizmus csak addig élhet, a meddig haladni képes. A nagybirtok azonban majdnem olyan jól megél haladás nélkül, mint haladással, mert a föld természeti hozadéka, a míg nap süt és eső esik, örökös, s a földből való kivonása nem jár semmiféle kockázattal. A haladást s a jövő csiráját Csak az a gazdálkodás hordozza magában, *a mely már alkotásánál fogva nem a természeti hozadékra, hanem a munkára helyezi a fősúlyt*, s a jövő nagyüzeme csak ilyen gazdálkodásból nőhet ki. A törpebirtokban, s ennek szövetkezeti törekvéseiben látjuk manapság a fejlődésnek ezt az irányát érvényre jutni. Eduard David és követői szerint a kisbirtok szövetkezetből, mint átmeneti képződményből fog kialakulni a jövő tulajdonképeni földművelőszervezete, a szövetkezeti nagybirtok, a mely a kisbirtok nagybirtok előnyeit nemcsak egyesíti, de meg is sokszorozza.

¹ Úgy látszik, egy távoli jövő képét mutatja a kerti gazdálkodásnak az az egészen új formája, a mely Páris környékén, az amerikai Unió egyes városai körül és különösen a Csatorna-szigeteken — Jersey és Guernsey szigetén — fejlődött ki. Ez az üveg alatti kertészet semmit sem kér a természettől, hanem mindent a munka erejével hoz létre, úgy, mint az ipar, az élettan tudományát éppen úgy alkalmazza saját céljaira, mint az ipar a fizikát és a vegytant. Az iparhoz abban is hasonlít, hogy csak intelligens, képzett munkaerőt használhat, de a termelőereje is olyan nagy, hogy bár-

Kínálkozó ellenargumentuma ennek a David-Hertz féle elméletnek, hogy: »ugyan miféle gyermekes irány az, a melyik darabokra akarja szaggatni a nagyüzemet, hogy aztán a darabokat újból összerakhassa?« Ez az ellenvetés csak úgy állhatná meg helyét, ha a szövetkezeti nagyüzem ugyanaz lenne, mint az egyéni nagyüzem. Ámde a szövetkezeti nagybirtokot, ha kialakul, bizonyára époly kevéssé lehet a hűbéri nagybirtokhoz hasonlítani, mint a nagy fogyasztószövetkezetet a nagy kereskedelmi vállalathoz. Több szocialista író szerint a részvénytársasági szervezetről lehet megismerni, vajjon egy bizonyos termelési ág érett-e már a szocializálásra. Ha ez igaz, akkor a nagybirtok és a kereskedelmi nagyüzem mai alakjukban épen nem képezhetik szocialista törekvések tárgyát. A bankoktól és a nagy áruházaktól eltekintve nincs a kereskedelemnek olyan ága, a melyet részvénytársaság haszonnal üzhetne, és köztudomás szerint ép ily kevéssé alkalmas a részvénytársaság arra, hogy nagybirtokon gazdálkodást folytasson. Ennek az analógiának — a Marx-féle értékelmélet nézőpontjából — abban rejlik a magyarázata, hogy a kereskedelemben nem jön létre tulajdonképeni értéktöbblet, s így ez a termelési ág a már meglévő értéktöbblettel dolgozik, ezt iparkodik a piac kiaknázásával, saját hasznára fordítani, a mi egyéni vezetést kíván. A hűbéri nagybirtoknál pedig — mint már említettük — nem a munka és annak értéktöbblete a lényeges, hanem a természet hozadéka; ezt sem képes egy részvénytársaság bürokratikus vezetése kellőképen kihasználni.

Van azonban mégis egy bürokratikusán vezetett társas vállalkozás, — a fogyasztószövetkezet az — a mely a kereskedelmet szemünk láttára koncentrálja és a kollektívizmus felé viszi. Ám ezt a mozdulatot nem a tőke, hanem a dolgozó nép kezdeményezi és hajtja végre. Az analógia nyomán a mezőgazdaságban is el kell jutnunk ahhoz a gondolathoz, hogy a kor színvonalán álló mezőgazdasági nagyüzemnek szövetkezeti népmozgalom útján kell létrejönnie.

Lehet, sőt valószínű, hogy a gabonaneműek termelése e

milyen a modern ipar színvonalán álló igényt kielégíthet. (P. Kropotkin: *Landwirtschaft, Industrie und Handwerk.*)

Egyelőre azonban még csak kis terjedelemben, speciális viszonyok között, kvalitatív termények létrehozására alkalmazzák ezt a gazdálkodási alakot, s így minden messzebbmenő következtetéssel szemben, a mely hozzá fűződik, óvatosság ajánlatos.

tekintetben kivételt alkot,¹ illetve, hogy a szemtermelésre az összefüggő területen koncentrált nagyüzem mindenkor alkalmasabb a kisüzemnél. Egy új gabonaszükség — a milyent Anglia a XIX. század első felében látott — a vegytan, a fiziológia és a technika mai fejlettsége mellett óriási mértékben föllendítené a nagybirtokot és ennek üzemében a munka szerepét túlsúlyra emelné a természet szerepe fölött. Ilyen viszonyok között a hűbéri nagybirtokból is kialakulhatna egy indusztriális kapitalista nagyüzem. Kívánatosnak egy ilyen gabonaszükség épen nem kívánatos, mert sem a dolgozó nép megélhetését, sem az egyéb tekintetben való gazdasági haladást nem befolyásolná kedvezően. De ettől egészen eltekintve — ugyan ki mondhatná meg, mikor szűnik meg Európa piacain a gyarmatok és amerikai jellegű területek gabonatermésének árleszorító hatása? Mert a meddig ez tart, addig nem érkezik el a nagybirtok továbbfejlődésének ideje. És mivel semmi okunk sincs föltételezni, hogy a gabonaszükség kora a gabonabőség korát emberileg belátható időn belül fölválthatná: a modern szocializmus céljaira sem fogadhatunk el más tendenciát, csak azt, a melynek érvényre jutását a civilizált országok mezőgazdaságában napról napra világosabban észleljük. A ki ezt belátja, kénytelen elfogadni a szövetkezeti gondolatot a földművelőmozgalom céljaira. De viszont az is nyilvánvaló, hogy Magyarországon, a hol a föld kétharmad része közép- és nagybirtok s a hol a földművelőnép fele proletár: a földművelőmozgalom, a mely a jövőért küzd, első támadását a múlt nyomoztó szellemének fészkei, a hűbéri közép- és nagybirtok ellen kell, hogy intézze. Ezért a mozgalom csakis az életének föltételeiben megtámadott mezőgazdasági proletariátusból indulhat ki.

Majd meglátjuk egy későbbi fejezetben, létezik-e a földművelőproletárok² szervezetének olyan, alakja, a mely a jövő felé vezet és egyszersmind a földművelő proletár természetének

¹ Dr. H. Lewy: Entstehung und Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England.

² A proletár kifejezés alatt a mezőgazdaságban nem csupán a semmi földdel nem bíró napszámot és cselédet fogjuk érteni, hanem az olyant is, a kinek bár egy kis földje is van, de a megélhetése végett *nagyobb részben* bér munkára van utalva. A kinek ennél több földje van, úgy, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem kényszerül napszámba járni, de viszont annyija nincs, hogy cselédet kellene hozzá tartania: a törpebirtokos szóval jelöljük. Kisbirtokosnak csak az olyan gazdát fogjuk nevezni, a ki már cselédet is tart.

is megfelel. Egyelőre azonban folytassuk ott, a hol abbahagytuk: a magyarországi viszonyok szemléleténél.

Olyan országokban, a hol az ipar kifejlődött, a hűbéri birtok fejlődésre való képtelenségéből az következik, hogy a munkásai egyszerűen ott hagyják, beköltöznek a városba és beállnak ipari munkásnak. Németországban a hűbéri birtokot az úgynevezett »Landflucht« teszi tönkre, ennek következtében nem tud elegendő munkást kapni és visszafejlődő irányzatához híven arra törekszik, hogy a mezőgazdasági munkás költözködési szabadságát megsemmisítse és jobbágmódrá a földhöz kösse őt. Angliában is megkísérelték ezt annak idején, de minden eredmény nélkül, s az angol társadalom termelőerői bizonyára nem vallották kárát.

Magyarországnak nincs számbavehető ipara; a magyarországi földművelőproletár, ha megunta a nyomorgást, kivándorol Amerikába vagy a nyugati iparúzó államokba. Ezzel segít magán és könnyít valahogy az itthonmaradottakon. A szocializmus nem kárhoztatja, de viszont nem is dicsérheti a kivándorlást, mert a szocializmusnak épen az a feladata, hogy a kivándorlást erejéhez képest fölöslegessé tegye. Miképpen tegye azonban fölöslegessé a mi viszonyaink mellett? Arra várni, míg a magyar ipar kifejlődik és kenyeret adhat a népnek, egy kissé hosszadalmas lenne. Míg a magyar ipar kifejlődik, a földművelő-nép ki van téve az anyagi züllés minden tekintetben degeneráló hatásainak, a melyek már most is mutatkoznak. Minden passzivitás megboszulja magát, s a mulasztások, a melyek a földművelőnépet és a szociáldemokrata pártot az 1898-as események lezajlása óta terhelik, máris megtermettek keserű gyümölcsüket.

Magyarország mai termelőerői úgy, a hogy vannak, elegendőek lennének ahhoz, hogy paraszt igényeknek megfelelően eltartsák az egész népet, föltéve, hogy a javak egyenlően oszlának meg az emberek között. Mégsem számíthatna sikerre egy olyan irányú népmozgalom, a mely csak arra törekednék, hogy a meglévő gazdálkodási fokot változatlanul fönntartsa, csupán a gazdasági ellentéteket szüntesse meg. Már Lassalle megmondta egy beszédjében, a melyben a XVI. századbeli parasztlázadásokról emlékezett meg, hogy konzervatív népmozgalmak, célozzák bár a nép helyzetének az uralkodó osztállyal szemben való javítását, sikerre még sem számíthatnak. Ilyenféle népmozgolódás azonban nem is lenne szocialista moz-

galom. Hogy valamely népmozgalom csak némi sikerre is számíthasson és hogy magát joggal szocialistának nevezhesse: a haladással, vagyis a termelőerők nagyobbtásával kell a sorsát összekötnie.

Földművelő országban, földművelő-mozgalomról lévén szó, a termelőerők gyarapítása tekintetében csakis a földművelésre gondolhatunk. A mezőgazdaság termelőerőinek gyarapítása pedig nálunk csak egy módon lehetséges: a belterjes gazdálkodásra való áttérés által. Tehát Magyarország szociáldemokrata földművelői, ha összeállítják programjukat, éles kifejezést kell, hogy adjanak a belterjes gazdasági rendszerre irányuló törekvésüknek. S mihelyt ezt megtették, szemben fogják találni magukat ellenségükkel, a földbirtokossággal.

Lehet e azonban egyáltalán arra gondolni, hogy Magyarországon az intenzív gazdálkodás meghonosuljon? Mert a gazda nem fogyaszthatja el maga a termékét, kell, hogy a mit termel, kelendő is legyen. Szemtermelés dolgában pedig, míg az árak a mai alacsony színvonalon maradnak, nem fizetődik ki a belterjes gazdálkodás. Egnéhány nagybirtok javíthat még valamit a gazdálkodási módszerén, de sokat nem, mert a javítások közül is csak azokra terjeszkedhetik ki, a melyek a gabonaárakban födözetet találnak. A törpebirtokosnak nem kerül pénzbe a munka, mert ő maga szolgáltatja; ő tehát nagyobb munkát fordíthat a földjére, de messze ő sem mehet a belterjesség irányában, mert a trágyázás sokba kerül és az alacsony gabonaárak mellett csak egy bizonyos határig fizetődik ki. Valamit lehetne tenni ebben az irányban is — szövetségi mozgalom útján, a mely gépekhez és egyéb segédeszközökhöz juttatná a törpebirtokost, — de nagy haladást ez még nem jelentene. A belterjességre csak úgy térhet át a mezőgazdaság, ha olyan terményekre fekteti a fősúlyt, a melyeknek jó áruk van és másképp, mint belterjesen nem is lehet őket termelni. Erre manapság meg van már a lehetőség. Ugyanazon történelmi fejlődés, a mely Nyugateurópában a XIX. század első felében ipart és ezzel gabonafogyasztást hozott létre: egy további félszázad alatt ezt az ipart olyan óriási nagyra növelte, hogy az tömémentelen embersokaságnak kispolgári mértékű, sőt erős százalékban azon felül emelkedő keresetet nyújt. Ezzel kapcsolatban erősen emelkedett olyan termények fogyasztása, a melyeket csak a belterjes kisbirtok tud előnyösen termelni. Ilyen termények a baromfi, tojás, sajt, gyümölcs, bor, főzelék és

zöldségfélék.¹ Ha Magyarországon erősen megszorodnék a törpebirtokok száma, s ezek szövetkezeti úton szerzett tőkével, egymást szövetkezetiileg támogatva megjavítanák gazdálkodásukat: nem csupán nagyobb súlyt helyezhetnének a burgonya, répa és egyéb iparnövények termesztésére, nem csupán belterjes rétgazdaságot és a mainál sokkal nagyobb arányú állattenyésztést üzhethetnének, de azonkívül mellékterruény gyanánt az előbb említett fogyasztási cikkek nagy tömegeit szállíthatnák ki az országból.²

Kiválóan érdekes dolgokat hoz föl erre nézve a németalföldi szociáldemokrata párt agrárbizottságának jelentése, mely az 1906-ki pártkongresszuson kerül tárgyalásra.³ E jelentés szerint a hollandi mezőgazdaság a kilencvenes évek végén kiheverte azt a rettenetes válságot, mely a nyolcvanas években hatalmába kerítette. 1897-től kezdve minden téren örvendetes haladás észlelhető. A vaj- és sajtkivitel hatalmasan föllandult, a cukorrépatermelés megháromszorozódott, a burgonya ipari földolgozása kétszeresére emelkedett, sokszorosan nagyobb lett azonkívül a hús, tej, főzelék és tojás produkciója. Mindez szoros összefüggésben a törpebirtok szaporodásával és a szövetkezeti mozgalom nagyarányú terjeszkedésével; ez utóbbinak lehet azt is betudni, hogy a mezőgazdaság irányváltoztatása dacára a szemtermelés sem csökkent, sőt inkább emelkedett, mert belterjesebb lett. A legtermékenyebb területeken háttérbe szorultak a gabonaföldek, belterjes rétgazdaságok jöttek a helyükbe és szaporodott a marhaállomány.

Ezeket a nagy változásokat, a melyek a földművelőnép sorsának szemmel látható javulását eredményezték, vámvédelem és külső támogatás nélkül maguk a szervezkedő törpe- és kisbirtokosok hozták létre.

Az európai államok sűrű népessége ilyenféle gazdálkodásra van hivatva, míg az amerikai jellegű területeken (az Unió nyugati része, Kanada, Argentína, Délafrika, Ausztrália) több a föld és kevesebb az ember, semhogy a mostani rendszertől, a szemtermeléstől és a legeltetéstől eltérhetnének.

¹ Dr. Heinrich Pudor: Die Selbsthilfe der Landwirtschaft. Berlin—Schöneberg, 1902.

² Lásd szerzőtől: Áttérhet-e Magyarország a belterjes mezőgazdaságra? A Munka Szemléje, 1906. 4. szám.

³ Willem Hubert Vliegen: Das Agrarproblem in der niederländischen Sozialdemokratie. Sozialistische Monatshefte 1905. II. Band 864.

Magyarország kereskedői régóta törekszenek arra, hogy a szóban forgó fogyasztási cikkekből nagyobb kivittelt létesítsenek, de nem sok sikert értek el; nem azért, mint ha odakünn nem tudnának akármennyit is eladni, hanem inkább azért, mert itthon nem tudnak elegendőt és főképp megfelelő jó és egyenlő minőséget beszerezni. A mi eredményt itt-ott, pl. a tojáskivitel terén felmutatnak, azt a kisbirtokos parasztságnak köszönhetik, noha ez elszigetelve, a nagybirtokok rendszerébe ékelve gazdálkodik és a szövetkezeti mozgalmat az itt-ott keletkező csekély számú tejszövetkezetek leszámításával vagy épenséggel nem, vagy csupán a katolikus néppárt papjai által eltorzított alakban ismeri, mint apró-cseprő fogyasztási szövetkezeteket. A földbirtokos vagy a nagybérelő szóba sem áll a kereskedővel, ha az tojás, zöldség, gyümölcs, baromfi stb. szállítására akar vele szerződni, leginkább azért, mert ezeket a terményeket, még ha be is rendezkednék rájuk, úgy sem tudná gazdaságosan produkálni. Ez a termelési ág, jobban, mint akármely, érdeklődést, szeretetet követel a munkástól munkája iránt és ha a munkás felületesen vagy elkeseredéssel végzi a dolgát, több kárt csinál mint hasznot.² Így hát a nagybirtok inkább megmarad mostani egyoldalú gazdálkodásánál, sőt még azt is megakadályozza, hogy a kisbirtokos az új rendszerre térjen át. Politikai, társadalmi és gazdasági hatalmának egész súlyával ráfekszik a földművelésre és elfojt minden szabad mozgást, nehogy a fölvirágzó törpebirtok az olcsó munkaerőt elvonhassa tőle.

Az alföldi öntözőcsatorna eszméje, a melyet már idestova húsz év óta propagálnak, az intenzív gazdálkodással függ össze. Talaj öntözés nélkül az Alföld klímája alatt nem lehet belterjesen gazdálkodni és viszont a nagy öntözőcsatorna-hálózat létesítése szinte parancsolóan megköveteli a belterjes gazdálkodást. Húsz év óta, mióta a gabonaárak lehanyatlottak, az uralkodóosztály tízszer is elhatározhatta volna az öntözőcsatorna létesítését, a mi oly szoros összefüggésben áll egy földművelő ország kultúrájával. De nem tette, mert nem akarja, a mint hogy nem akarja sem az önálló vámterületet, sem a népoktatási törvény végrehajtását, sem az általános választói jogot, sem a kultúra bármely egyéb követelményét, mert neki a gabona mai árviszonyai mellett a babárság és a külterjes gazdálkodás az éltető eleme.

¹ David: Sozialismus und Landwirtschaft.

A földművelő-programmba okvetlenül be kell venni a Nagy-Alföld s az ország egyéb öntözhető vidékeinek csatornázását *állami kezelésben, az érdekelt birtokosok költségén*. Bizonyos, hogy ez is olyanféle követelése lesz a szociáldemokrata-pártnak, mint az általános választói jog, a melyet minden párt megígér a választásoknál és cserben hagy a képviselőházban, ha végrehajtására kerül a sor.

(Folyt. köv.)

Dániel Arnold.